

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:31
sssjournal.com

pp.1377-1390
ISSN:2587-1587

2019 / March / Mart
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 31/01/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 25/03/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 25.03.2019

İNSANİ GELİŞME ENDEKSLERİ VE ÜLKE KARŞILAŞTIRMALARI

HUMAN DEVELOPMENT INDEXES AND COUNTRY COMPARISONS

Dr.Öğr.Üyesi Metin YILDIRIM

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, myildirim@konya.edu.tr, Konya/Türkiye

Öğr.Gör.Dr. Özge ARPACIOĞLU ÖZDEMİR

Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Bölümü, arpaciogluozge@gmail.com, Gaziantep/Türkiye

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1329>

Reference : Yıldırım, M. & Arpacioğlu Özdemir, Ö. (2019). "İnsani Gelişme Endeksleri ve Ülke Karşılaştırmaları", International Social Sciences Studies Journal, 5(31): 1377-1390.

ÖZ

Gelişme kavramı ülkelerin sahip oldukları ekonomik gücün yanı sıra başka bir takım sosyal göstergelerin de hesaba katılmasını gerekli kılar. Zira, gelişme büyümeden farklı olarak ülkelerin yaşam kalitelerini, erişebildiği olanakları ve sahip olduğu hakları belirleyen ve insan odaklı göstergelerle desteklenen bir kavramdır. Ülkelerin sahip oldukları sosyal ve ekonomik farklılıklar ülkeler arasında dengesiz gelişmeye sebep olmaktadır. Ülkelerin gelişme düzeylerinin belirlenerek mevcut durumunun diğer ülkelerle kıyaslanabilmesi, yapısal ve insani gelişmeyi içine alan ve ölçülebilen tüm sosyal değişkenleri kapsayan insan odaklı ölçme tekniklerinin kullanılmasını gerektirir. Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen ve 1990 yılından bu yana her yıl yayınlanan insani gelişme raporlarında, ülkelerin sosyoekonomik gelişmişlik değerlerinin yanı sıra, insani gelişmeyi kadın ve erkekler için ayrı ayrı belirleyen, insani gelişme sonucu elde edilen kazanımların bireyler arasındaki dağılımını ortaya koyan ve ulusal insani gelişme başarılarının toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından ne derece zarar gördüğünü ortaya çıkaran endeks verileri yayınlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı BM'in raporlarından elde edilen verilerle, Türkiye ve seçilmiş ülkelerin sosyo-ekonomik göstergelerini ortaya koymak, çalışmaya konu olan ülkelerin gelişmişlik düzeylerini karşılaştırmak ve belirlenen dönem içerisinde Türkiye'nin de içinde bulunduğu seçili ülkelerin toplumsal cinsiyet eşitliğindeki konumunu analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişme Endeksi, Cinsiyet Eşitliği, Sosyoekonomik Gelişme, İnsani Gelişme Raporu

ABSTRACT

The concept of development requires that countries take into account the economic power as well as some other social indicators. Because, unlike growth, development is supported by human-oriented indicators that determine the quality of life, the opportunities and the rights that countries have. Social and economic differences between countries cause uneven development between countries. Determining the level of development of countries and comparing their current status to other countries requires the use of human-oriented measurement techniques, which include all social variables that incorporate structural and Human Development and can be measured. Human Development reports developed by the United Nations and published every year since 1990 publish index data, which set Human Development apart from the socio-economic development values of the countries, which set Human Development apart for women and men, which reveal the distribution of the acquired outcomes resulting from human development among individuals and reveal the extent to which National Human Development. The aim of this study is to present the socio-economic indicators of Turkey and selected countries with the data from the UN reports, compare the developmental levels of the countries subject to the study and analyze the gender equality of the selected countries in Turkey within the determined period.

Key Words: Human Development Index, Gender Equality, Socio-Economic Development, Human Development Report

1. GİRİŞ

Türkiye ekonomisinde uzun yıllar kalkınma ve gelişme aynı anlam taşıyan iki kavram olarak kullanılmaktaydı. Gayri safi milli hasıla bireylerin refah seviyelerindeki artışın önemli bir göstergesi olarak görülmekte, önemli bir sayısal gösterge olan kişi başına düşen milli gelir ülkelerin sınıflandırılması ve karşılaştırmasına olanak vermesi açısından kullanılmaktaydı. Ancak, yüksek büyüme performansı gösteren ülkelerde meydana gelen bir takım sosyo ekonomik sorunların belirmesiyle, büyümenin gerekli ama yeterli olmadığı, ve tek başına yaşam kalitesini belirleyen bir gösterge olamayacağı savının kuvvetlenmesine neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler kalkınma kavramının tekrar ele alınarak insan odaklı bir kavram olarak değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Ekonomik büyüme sonucu elde edilen kazanımların ülke vatandaşlarının tamamı için bir fırsat doğurduğu anlamına geldiğini söylemek doğru değildir. Öyle ki, refah seviyesini belirleyen bir takım başka göstergeler ayrıca sosyal gelişmeyi de içinde barındırmaktadır. 1990 yılından bu yana Birleşmiş Milletler tarafından ilk kez dile getirilen ve insan odaklı gelişmeye dikkat çeken insani gelişme kavramına literatürde sıklıkla yer verilmiştir. Kavram her ne kadar BM tarafından hazırlanan raporlar bünyesinde önem kazansa da, insani gelişmenin arka planında 1998 Nobel ekonomi ödülü sahibi Amarty Sen'in "yapabilirlik" kavramı yer almaktadır. Yapabilirlik, belirli bir şeyi yapabilme yetisine sahip olabilmektir. Yapabilirlik, bir özgürlük biçimidir. Sen'e göre ulusal gelirin veya bireysel zenginliklerin artması, özgürlükleri genişletmek için önemli bir araç olabilir ancak özgürlükler, eğitim, sağlık hizmetleri, siyasal ve bireysel özgürlükler gibi başka toplumsal, ekonomik unsurlardan da etkilenmektedir. Gelirin yanında bilgi ve sağlığa sahip olabilmek, yaşam süresi gibi etkenler bireyin toplumsal alana çıkabilmesini sağlayan temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ulusun maddi zenginliği, bireyin kişisel gelişimini ya da yaşamının zenginliğini sağlamaya yetmemektedir. Bu nedenle ulusların gelişmişlik düzeyini değerlendirirken yalnızca ekonomik veriler yeterli bulunmamakta, bireyin yaşam kalitesi ya da yaratılan zenginliğin bireyin yaşam kalitesine ne ölçüde yansıdığı önem kazanmaktadır (Sen, 1999). Nitekim, bireyin parasal gelirin iyi bir seviyede olması para ile ifade edilemeyen diğer ihtiyaçlarını giderebilmesini sağlayabilir, ancak ihtiyaç duyduğu gereksinimlere parasal olanaklarının dışında erişememesi durumunda bireyin refahı da artış göstermeyecektir. Bu durumda yüksek gelir bireyin refahını arttırmaya yetmeyecek, gelirin yanı sıra refahı ölçen başka göstergelerin de hesaba katılmasını gerektirecektir.

Çalışmada öncelikle, insani gelişmişlik endeksinin boyutları ve ölçülmesi ele alınacak, Toplumsal Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi (GDI) ve Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (IHDI) açıklanacaktır. Türkiye ve Seçilmiş ülkelerin sosyo-ekonomik göstergeleri belirtilerek toplumsal cinsiyet eşitliği karşılaştırması yapılacaktır.

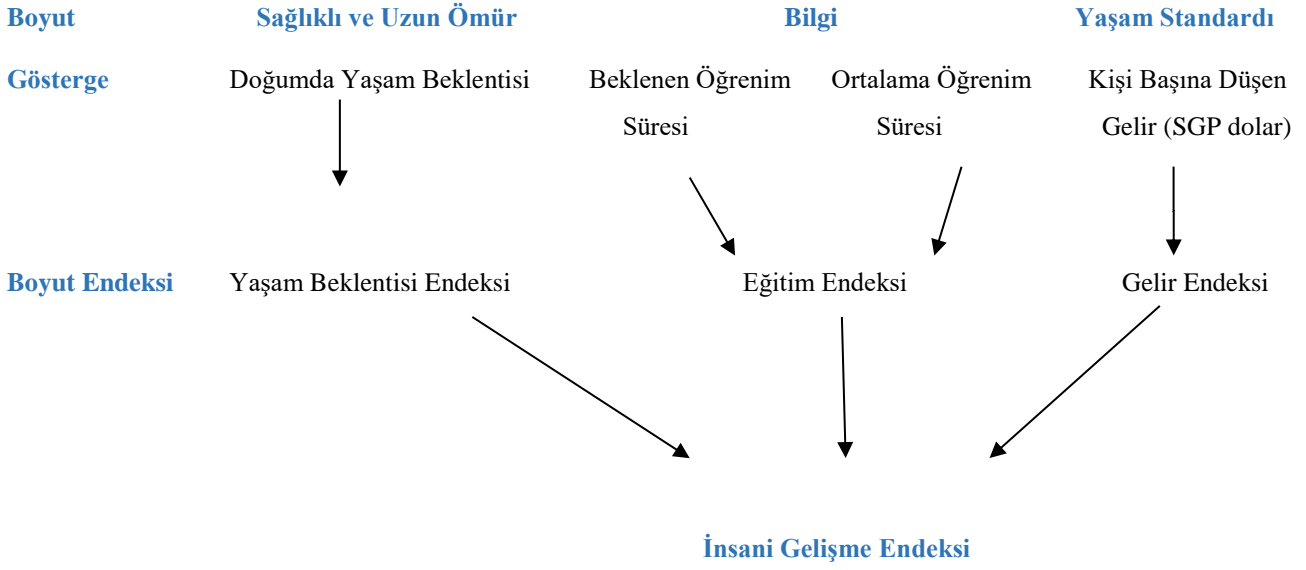
2. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ (HDI), BOYUTLARI VE ÖLÇÜLMESİ

İnsani gelişme raporları, insani düşünmeye zorlayan temel konular ve 175'ten fazla ülkeyi karşılaştırma yöntemiyle analiz eden güncelleştirilmiş insani gelişme göstergeleri (İGG) içermektedir. Her yıl yenilenen İGG, temeli insan olan bir bakış açısı ile ülkelerin gelişme seviyelerini ölçen karmaşık bir endekstir. İGE ile refah düzeyini ülke bazında ölçmektense, o ülkede yaşayan insanlar açısından ölçmek mümkün olmaktadır (Günsoy, 2001: 219).

Yapabilirlik yaklaşımından hareketle Birleşmiş Milletler tarafından her yıl yayımlanan insani gelişme kavramı kişilerin seçeneklerini arttırabilme süreci olarak tanımlanmaktadır. 1990 yılından bu yana her yıl yayımlanan bu raporlarda ülkelerin insani gelişme düzeyleri yansıtılmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), insan gelişimini parasal gelirin ötesinde farklı göstergeler ile destekleyerek sosyoekonomik boyutlarıyla ele almaktadır.

İnsani Gelişme Endeksi (İGE), insani gelişimini en çok 3 temel alanda incelemeye çalışan bir endekstir. Bu temel alanlar eğitim, sağlık ve refah boyutundan oluşmaktadır. Eğitim boyutunun bir göstergesi olarak beklenen ve ortalama öğrenim süresi, sağlık boyutunun bir göstergesi olarak

doğumda yaşam beklentisi ve refah boyutunun bir göstergesi olarak Satın alma gücü paritesine (SGP) göre kişi başına düşen milli gelir temel alınmakta, boyutların ortalamalarının alınması suretiyle insani gelişme endeks değeri hesaplanmaktadır.

Şekil 1: İnsani Gelişme Endeksi (HDI) ve Boyutları

Kaynak: UNDP Human Development Report, 2018

İnsani gelişme endeksini oluşturan bileşenler şekil 1’de gösterilmektedir. Her bir boyutu oluşturan göstergelere ait veriler kullanılarak boyut endeksleri hesaplanmakta, ardından boyut endekslerinin geometrik ortalamaları alınarak insani gelişme endeks değerine ulaşılmaktadır. 2010 insani gelişme raporundan önceki İGE hesaplamalarında eğitim bileşeninin alt endeksleri brüt okullaşma oranı ve okuma yazma oranı iken, 2010 raporundan itibaren alt endeksler, beklenen ve ortalama öğrenim süresi olarak değişikliğe uğramıştır. Ayrıca 2010 öncesi eğitim, sağlık ve refah bileşeninin aritmetik ortalamalarının alınması suretiyle hesaplanan endeks 2010 yılı ve sonrasında alt endekslerdeki değişimin daha net belirlenebileceği düşüncesiyle geometrik ortalama ile hesaplanmıştır. Şekil 1’de İGE (HDI) bileşenleri ve endeksin nasıl hesaplandığı gösterilmektedir. Endekslerin her biri şu şekilde formüle edilebilir.

Boyut Endeksi = (Gerçek değer-min değer)/(Max.değer-min.değer)

Yukarıdaki formüle göre hesaplanan bu endekslerin geometrik ortalamaları İGE değerini yansıtmaktadır.

Türkiye’nin 2012 yılı, eğitim sağlık ve gelir göstergelerinde cari değerleri;

Doğumda beklenen yaşam süresi: 74,2 yıl

Beklenen okullaşma yılı: 12.9 Ortalama okullaşma yılı: 6.5

Kişi başına GSMG (SGP ABD Doları): 13.710

➤ Alt endeksler aşağıdaki gibi hesaplanır;

Gelir Alt Endeksi = $\ln(13.710) - \ln(100) / \ln(84.478) - \ln(100) = 0,726$

Sağlık Alt Endeksi = $(74,2-20)/(83,4-20) = 0,855$

İkinci Eğitim Alt Endeksi = $(6.5-0)/(13,3-0) = 0,490$

Birinci Eğitim Endeksi = $(12.9-0)/(18-0) = 0,717$

Eğitim Alt Endeksi = $\frac{(\sqrt{0.490} * \sqrt{0.717})}{0.971-0} = 0.610$

$\sqrt[3]{0.726 * 0.855 * 0.610} = 0.722$

Tablo 1: İGE (HDI) Hesaplamasında Kullanılan Max. ve Min Değerleri

Boyut	Gösterge	Dönüşüm	
		Min	Max
Sağlık	Doğumda yaşam beklentisi	20	83.4
	Beklenen okullaşma yılı	0	18.0
Eğitim	Ortalama okullaşma yılı	0	13.3
Refah	Kişi başına GSMH (SGP) ABD\$)	100	84.478

Kaynak: UNDP, 2016

Gelir, eğitim ve sağlık endekslerinin geometrik ortalamasının alınması şeklinde hesaplanan İGE değeri belirlenen dönemde 0.722'dir. 0.722 endeks değeri, endeksi oluşturan verilerin maksimum değerinden %26 oranında uzak olduğunu, diğer bir ifade ile Türkiye'nin insani gelişimde belirtilen alanlarda elde edebileceği başarının ortalama % 74'ünü elde edebildiğini göstermektedir. Türkiye 2012 insani gelişme raporunda 0.722 endeks değeriyle 186 ülke arasından 90. sırada yer alarak yüksek insani gelişme gösteren ülke kategorinde yer almıştır.

Beşeri sermaye teorisine göre; bir ülkenin gelişmesinde en önemli unsur, nitelikli insan gücüdür. Bir ekonominin istikrarlı ve yüksek büyüme hızına ulaşabilmesi; sahip olduğu üretim faktörlerinin özellikle işgücünün etkin kullanımına bağlıdır. İşgücünün etkin kullanımı ise; işgücünün eğitim, sağlık ve mesleki beceri açısından sahip olduğu donanımına yani beşeri sermaye düzeyine bağlıdır (Dahlin, 2002: 16). Ülke vatandaşlarının yaşam kalitelerinin artmasında eğitim seviyesinin yükselmesi, yeni teknolojileri geliştirme, takip etme ve benimseme kapasitesini geliştirerek insani gelişmeye katkıda bulunurken, bireyin işteki verimliliğinin büyük ölçüde zihinsel ve bedensel sağlık durumu tarafından belirlenmesi, sağlık alanındaki gelişmelerin gelişme açısından önemini ortaya koyar (Çalışkan, 2010: 11).

Sağlık ve eğitimin kalitesi bireyin yaşamını zenginleştirerek başka zenginliklere kapı açması yönüyle, gelir boyutu ise, insanların başarıma kapasitelerinin pek çoğunun iktisadi koşullara yani gelire doğrudan bağlı olmasından dolayı önemlidir (Arın, 2004). Ancak, ülkelerin sosyoekonomik gelişmişliğinin ölçülmesinde gelir önemli bir bileşen olmakla beraber, yüksek gelire sahip ülkelerin gelişmiş ülke kategorilerinde değerlendirilmeleri mümkün değildir. Zira, İGE, sosyal bileşenleri de hesaba katarak belirlemektedir. Bu durum tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2'de seçilen dört ülkenin 2017 yılına ait İGE (HDI) değerleri ve İGE bileşenlerinin sayısal verileri yer almaktadır. İncelenen ülkelerin tamamının sosyo ekonomik gelişmişlik seviyeleri dünya ortalamasının oldukça üzerinde yer almakta ve ülkelerin tamamı çok yüksek düzeyde insani gelişme göstermektedir. Tablo'da dikkat çeken bir nokta, kişi başına düşen milli geliri en yüksek olan Singapur İGE (HDI) sıralamasında 0.932 endeks değeriyle 9. sırada yer alırken, kişi başına düşen milli geliri diğer ülkelere göre nispeten daha az olan Avustralya (0.939) ilk sırada yer almaktadır. Bu durum insani gelişmenin ekonomik olmayan yönlerinin de hesaplamaya dahil edilmesi sonucundan kaynaklanmaktadır. Öyle ki, insani gelişmenin önemli bir ayağını oluşturan eğitim bileşeninin Singapur'da, Avustralya'ya göre düşük düzeylerde gerçekleşmiş olması bu durumun bir sonucudur.

Tablo 2: Seçilmiş Bazı Ülkelerdeki Kişi Başına Düşen Milli Gelir ve İnsani Gelişme Endeksi (HDI), 2017

ÇokYüksek İGE Sahip Ülkeler	İGE		Yaşam Beklentisi	Beklenen Okullaşma Süresi	Ortalama Okullaşma Süresi	Kişi Başı GSYH SGP Dolar
	Değeri	Sıralama				
Avustralya	0.939	1	83.1	22.9	12.9	43.560
İrlanda	0.938	4	81.6	19.6	12.5	53.754
Çin	0.933	7	84.1	16.3	12.0	58.420
Singapur	0.932	9	83.2	16.2	11.5	82.503
Dünya	0.728		72.2	12.7	8.4	15.295

Kaynak: Human Development Office, 2018

İrlanda ve Çin' de benzer bir durum söz konusudur. Çin kişi başına düşen milli gelir açısından (58.420 SGP dolar) İrlanda'ya göre (53.754 SGP dolar) avantajlı bir duruma sahip olmasına rağmen, insani gelişme sıralamasında İrlanda'nın 3 puan gerisinde yer almaktadır. Çin'in İGE sıralamasında İrlanda'nın gerisinde kalması eğitim bileşeninin İrlanda'da yüksek düzeylerde gerçekleşmiş olmasından kaynaklanmakta, İrlanda'nın eğitim sisteminde göstermiş olduğu yüksek performansı ülkenin sosyo ekonomik başarısına da yansımaktadır.

Tablo 3: Farklı Ülke Kategorilerinde Yer Alan Ülkelerin İGE Değerleri ve Sıralamaları, 2017

Çok Yüksek Düzey İGE	İGE Puan	İGE Sıra	Yüksek Düzey İGE	İGE Puan	İGE Sıra	Orta Düzey İGE	İGE Puan	İGE Sıra	Düşük Düzey İGE	İGE Puan	İGE Sıra
Norveç	0,953	1	İran	0,798	60	Filipinler	0,699	113	Solomon	0,546	152
İsviçre	0,944	2	Palau	0,798	60	Kuzey Afrika	0,699	113	Papua y.g	0,544	153
Avustralya	0,939	3	Sejšeller	0,797	62	Yunanistan	0,696	115	Tanzanya	0,538	154
İrlanda	0,938	4	Kosta Rika	0,794	63	Endonezya	0,694	116	Suriye	0,536	155
Almanya	0,936	5	Türkiye	0,791	64	Vietnam	0,694	116	Zimbabve	0,535	156

Kaynak: UNDP, 2018 Statistical Update

Tablo 3'te farklı düzeyde insani gelişme gösteren ülkelerin ve her bir düzeyde yer alan ilk 5 ülkenin İGE puan ve ülke sıralamaları gösterilmektedir. Endeks değeri 0 ile 1 arasında yer almaktadır. Belirlenen değerin 0-0.550 arasında yer alması ülkenin düşük düzey insani gelişme performansı gösterdiğini; 0.550-0.699 arasında orta düzey insani gelişme gösterdiğini; 0,700-0.799 arasında yüksek düzey insani gelişme gösterdiğini ve 0.800-1 arasında çok yüksek düzey insani gelişme gösterdiğini ifade eder.

2017 yılında 189 ülkenin yer aldığı insani gelişmişlik sıralamasında, toplam 59 ülke çok yüksek düzey, 53 ülke yüksek düzey, 39 ülke orta düzey, 38 ülke düşük düzey insani gelişme göstermektedir. Çok yüksek düzey insani gelişme gösteren ülkelerde İGE değeri ortalama 0,894, yüksek düzey insani gelişme gösteren ülkelerde 0,757, orta düzey ve düşük düzey gelişim kategorisinde yer alan ülkelerin ortalama İnsani gelişme değerleri sırasıyla, 0,645 ve 0,504'tür.

Ülkelerin birbirleriyle mümkün olduğunca iyi biçimde kıyaslanabilmesi için İGE (HDI), özellikle Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü'nden (UNPD) (doğuşta beklenen ortalama yaşam süresi verileri), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) İstatistik Enstitüsü'nden (UIS) (ortalama öğrenim süresi ve beklenen öğrenim süresi verileri) ve Dünya Bankası'ndan (kişi başına GSMH verileri) sağlanan uluslararası veriler temel alınarak hazırlanmaktadır (UNDP, 2016).

Elde edilen bu veriler ışığında Tablo 3 değerlendirildiğinde, 2017 İGE sıralamasında ilk sırada 0,953 puanla çok yüksek insani gelişme kategorisinde Norveç yer almaktadır. Bu sırayı İsviçre (0,944), Avustralya (0,939), İrlanda (0,938) ve Almanya (0,936) takip etmektedir. Yüksek insani gelişme gösteren ülke sıralamasında ilk sırada İran ve Paleu yer almaktadır. Her iki ülke de 0,798 endeks değeriyle 60.sırada yer almaktadır. Farklı göstergelerin bir araya gelerek ve ortalamalarının alınması suretiyle hesaplanan İGE değeri iki ülke de aynı olmakla beraber, İran gelir ve sağlık boyutunda Paleu'dan ön sırada yer almaktadır. İran'ın bu alanda sahip olduğu avantaja rağmen, Paleu'nun eğitim alanında göstermiş olduğu yüksek performans sonucunda her iki ülkenin puanı aynıdır. Benzer durum orta düzey insani gelişme gösteren Filipinler-Kuzey Afrika; Endonezya-Vietnam'da da görülmektedir. 0,699 İGE puanıyla 113.sırada yer alan Filipinler-Kuzey Afrika kıyaslamasında, Filipinler sağlık boyutunda, Kuzey Afrika eğitim ve gelir boyutunda nispeten daha avantajlı konuma sahiptir. 0,694 İGE puanına sahip ve sıralamada 116. sırada yer alan Vietnam-Endonezya karşılaştırmasında, Vietnam sağlık ve eğitim boyutunda, Endonezya gelir boyutunda üstünlüğe sahiptir. Listenin son sıralarında yer alan sondan 5 ülke Nijer (0.354), Orta Afrika (0.367), Güney Sudan (0.388), Çad (0.404) ve Brundi (0.417)'dir. Türkiye, 2017 insani gelişme endeksi sıralamasında 189 ülke arasından 0,791 İGE puanı ile 64. sırada yer alarak yüksek düzeyde insani gelişim gösteren ülke sınıfında yer almaktadır. Türkiye bu değerle, 0,771 olan Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin insani gelişme değerlerinin ortalamasının üzerinde yer almıştır.

3. TOPLUMSAL CİNSİYETE BAĞLI GELİŞME ENDEKSİ (GDI)

Farklı göstergelerin bir araya gelerek ortaya çıkardığı sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyleri tek başına yeterli bir gelişim göstergesini ifade etmemektedir. HDI elindeki mükemmel olmayan datayla kompleks bir gerçekliği özet bir formda vermeye çalışmaktadır ve kendine özgü kısıtları vardır. Öyle ki, çok yüksek gelişme gösteren ülkelerde bile gelişmişlik seviyesinin toplumun tüm kesimlerinin durumunu yansıttığı söylenemez. HDI'nın sahip olduğu kısıtları ve eksikliklerini giderebilmek adına insani gelişme endeksinden farklı olarak Toplumsal Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi-Gender Based Development Index-(GDI) ile Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsünün –Gender Empowerment Measure-(GEM) 1995 yılında uygulanması, hayatın her alanında toplumsal cinsiyet uçurumlarının ortadan kaldırılmasını takip etme konusundaki ilerlemenin öneminin uluslararası boyutta tanınması açısından çok önemlidir. GEM, kadınların ekonomik ve politik hayatta ne oranda rol aldığı ölçer. 'Parlamentodaki kadın milletvekili sayısı, üst düzey kadın yönetici sayısı, iş yerlerindeki teknik ve profesyonel yönetici kadın sayısını baz alarak elde edilen oranlar kadınların ekonomik bağımsızlığının bir göstergesi olarak kullanılabilir' (Deniz ve Hobikoğlu.2012:124). Cinsiyete bağlı insani gelişme endeksi ise gerçek anlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir ölçüsü olmayıp temel bileşenlerinde toplumsal cinsiyet farklılıklarına göre düzenlenmiş HDI'dir ve insani gelişme endeksinden bağımsız olarak yorumlanamaz. İGE hesaplamasında kullanılan yöntemle hesaplanan GDI, eğitim, sağlık ve gelir boyutunu kadın ve erkekler için ayrı ayrı hesaplar. Göstergeleri 0 ile 1 arasında bir ölçeğe dönüştürmek için İGE'de kullanılan eşikler kullanılır. Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Dünya Ekonomik Forumu gibi uluslararası kurumlar ve bazı ülkeler tarafından oluşturulan endekslerden, GDI'nın hesaplanması elde edilen sosyo ekonomik kazanımlardaki cinsiyet eşitsizliklerine ışık tutması, cinsiyet uçurumunun belirlenmesi ve bu sebeple ortaya çıkan kaybin ortadan kaldırılması için gereken plan ve politikaların uygulanmasında önem taşımaktadır.

Tablo 4: Seçilmiş Bazı Ülkelerde Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi, 2017

Ülkeler	Gelişme Düzeyi	Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi (GDI)	Grup	İnsani Gelişme Endeksi (HDI)	
				Kadın	Erkek
Norveç	Çok Yüksek	0,991	1	0,945	0,953
Katar	Çok Yüksek	1,031	2	0,870	0,843
Afganistan	Düşük Düzey	0,625	5	0,364	0,583
Brundi	Düşük Düzey	1,002	1	0,419	0,418
Türkiye	Yüksek Düzey	0,922	4	0,755	0,819

Kaynak: Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update

Tablo 4, eğitim sağlık ve gelir bileşenlerinin kadın ve erkekler için ayrı ayrı hesaplanması sonucu oluşan ve toplumsal cinsiyet tartışmasına önemli katkı sağlayan GDI'nın seçilmiş ülkelerdeki 2017 yılına ait endeks puanını ve insani gelişme endeks değerlerini yansıtmaktadır. Toplam 189 ülkenin yer aldığı insani gelişme endeks sıralamasında Norveç 1. sırada yer alarak çok yüksek insani gelişme gösteren ülke kategorisinde olmasına rağmen, HDI sıralamasında 37. sırada yer alan Katar'dan daha düşük GDI değerine sahiptir. Öyle ki, Katar'da GDI değeri 1,031 iken, Norveç'te 0,991'dir. Her ne kadar Norveç'te sosyo ekonomik gelişme Katar'dan fazla olsa da, gelişme Katar'da erkeklere kıyasla kadınlarda daha fazla görülmektedir. Tablo 4'de dikkat çeken diğer bir nokta, Brundi gibi düşük düzey insani gelişme gösteren bir ülkenin yüksek düzeyde GDI değerine sahip olmasıdır. Brundi insani gelişmişlikte dünya sıralamasında oldukça gerilerde yer almasına rağmen, çoğu çok yüksek düzey İGE değerine sahip ülkelerin GDI değerlerinden bile iyi konumdadır. Zira, Brundi'de kadın ve erkek insani gelişmişlik mukayesesinde kadınların erkeklere göre az da olsa üstünlüğü tablodan görülmektedir. Brundi'de insani gelişme kadınlarda 0,419, erkeklerde 0,418'dir. Bu durumun tersi Afganistan'da görülmektedir. Afganistan'da kadın ve erkek arasındaki insani gelişmişlik uçurumu dikkat çekici boyuttadır. Nitekim, ülke oldukça düşük HDI değerinin yanı sıra ayrıca dünya ülkeleri arasında en düşük GDI değerine sahip ülkelerin başında yer almaktadır. Afganistan'da HDI değeri kadınlarda 0,364 erkeklerde 0,583'tür.

Türkiye 1990-2017 itibarıyla insani gelişmişlik endeksinde büyük bir gelişme kat etmiştir. 1990 yılında 0.579, 2000 yılında 0.655, 2010'da 0.734, 2012'de 0.760, 2014'te 0.778, 2015, 2016 ve 2017'de sırasıyla 0.783, 0.787 ve 0.791 endeks değeriyle insani gelişim göstermiştir. Türkiye'de 1990-2017 arasında beklenen yaşam süresi 11,7 yıl, ortalama öğrenim süresi 3,5 yıl ve beklenen öğrenim süresi 6,3 yıl artmış, ülkede kişi başına gayrisafi milli hasıla aynı dönemde yaklaşık yüzde 121,2 yükselmiştir. Türkiye, 1990-2017 dönemde insani gelişme endeksinde %1.26 oranında artış göstermesine rağmen, gelişmenin kadın-erkek arasındaki eşitlikçi yönüyle sağlanması bakımından aynı başarıyı sağlayamamıştır. Sosyo ekonomik gelişmişlikte 64. sırada yer alan ve yüksek düzey insani gelişme gösteren Türkiye'de ise GDI değeri 0,922'dir. 2017 yılı verileri kadın ve erkeklerde ayrı ayrı değerlendirildiğinde, Türkiye'de kadınlarda doğumda yaşam beklentisi, 79.2 yıl, erkeklerde 72.8 yıl; beklenen okullaşma yılı kadınlarda 14.7 yıl erkeklerde 15.7 yıl; ortalama okullaşma yılı kadınlarda 7.1 yıl, erkeklerde 8.8 yıl; kişi başına düşen gelir kadınlarda 15.576 (SGP dolar) iken bu rakam erkeklerde 34.313 (SGP dolar)'dır. Türkiye'de, cinsiyete bağlı gelişme endeks sıralamasının gerilerde yer alması cinsiyetler arasında büyük bir ayırım olduğunun ve kadınların eşitsizliğe uğradığını göstermektedir.

4. EŞİTSİZLİĞE UYARLANMIŞ İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ (IHDI)

HDI ülkenin sosyoekonomik gelişmişliğini bir bütün olarak ölçerek ortalama bir değer sunarken, GDI ülkelerin gelişmişliğinin kadın erkek arasındaki dağılımını yansıtır. Ancak HDI ve GDI iç eşitsizlikleri net olarak yansıtmak bakımından yeterli olmamaktadırlar. HDI ve GDI'nın eksiklerini gidermek amacıyla 2010 insani gelişme raporunda gündeme gelen ve bir ulusal ortalamalar bileşik endeksi olan Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi –HDI ve GDI'yi tamamlamaktadır. Gelişme dağılımı farklı olan iki ülke aynı ortalama İGE değerine sahip olabilir. Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE) bir ülkenin sağlık, eğitim ve gelir alanındaki ortalama başarılarını dikkate almakla kalmaz, bunun yanı sıra her bir alandaki eşitsizlik düzeyini ortalamadan “düşmek” yoluyla bu başarıların vatandaşlara nasıl dağıtıldığını da değerlendirir.

Yaklaşım, Atkinson (1970) eşitsizlik ölçümleri ailesine dayanan, Foster, Lopez-Calva ve Szekely (2005) tarafından önerilen, dağılıma duyarlı kompozit endeksler sınıfına dayanmaktadır. IHDI, eşitsizlik için öngörülmuş boyut endekslerinin geometrik ortalaması olarak hesaplanmaktadır. Her bir boyuttaki eşitsizlik, bir toplumun eşitsizliğe karşı belirli bir düzeyde hoşnutsuzluğa sahip olduğu varsayımına dayanan Atkinson eşitsizlik ölçümü ile tahmin edilmektedir. İGE, insani gelişme boyutlarındaki ortalama kazanımların bir göstergesi olarak görülebilirken, EUİGE, toplumdaki insanlar arasındaki kazanımların dağılımının dikkate alındığı insani gelişme düzeyidir.

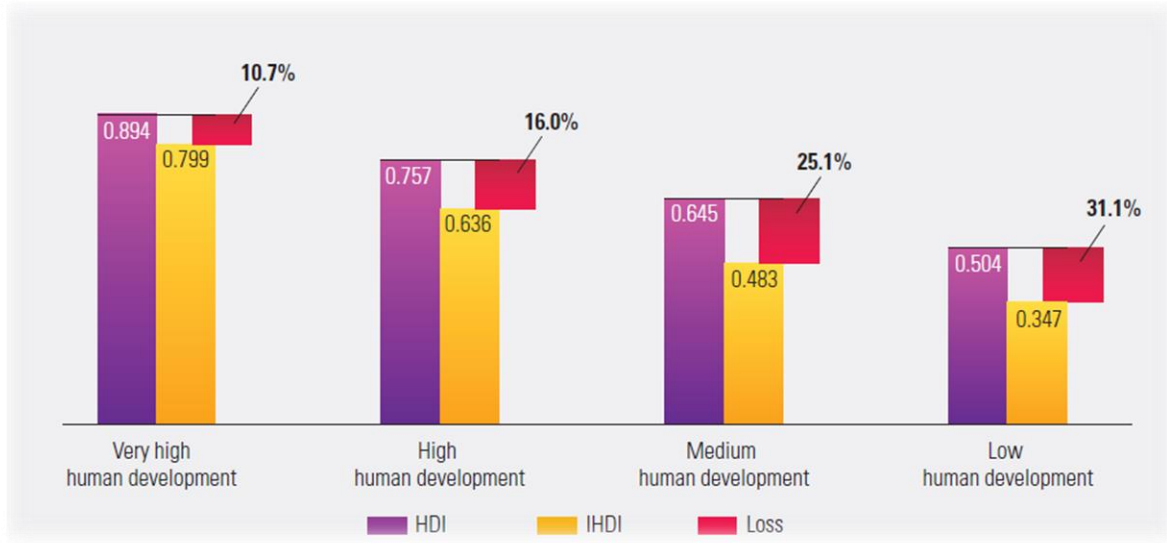
Tablo 5: Seçilmiş Bazı Ülkelerin Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeks Değerleri IHDI, 2017

Ülkeler	HDI	IHDI	Toplam Kayıp %	Sıralama Değişikliği
Japonya	0,909	0,876	3,6	16
Kazakistan	0,800	0,737	7,9	6
Brezilya	0,759	0,578	23,9	-17
Komorlar	0,503	0,275	45,3	-18
Türkiye	0,791	0,669	15,4	-4

Kaynak: Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update

Tablo 5, seçilmiş ülkelerin insani gelişme endeksi ve kazanımların bireyler arasındaki dağılımını dikkate alarak ortaya koyan eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme endeksi verilerini göstermektedir. EUİGE, eşitsizlik olmadığı takdirde İGE'ye eşittir, ancak eşitsizlik artarsa İGE'nin altına düşecektir. İGE ile EUİGE arasındaki fark, İGE'nin yüzdesi olarak ifade edildiğinde, eşitsizliğe bağlı olarak insani gelişme kaybını göstermektedir. 0,909 insani gelişme endeksi değerine sahip Japonya sosyo ekonomik gelişmişliğin toplumun tüm kesimi tarafından eşit sağlanamaması sonucu %3.6 kayıpla 0,876 olarak gerçekleşmiştir. Buna rağmen 189 ülke arasından eşitsizlik nedeniyle görülen toplam kaybın en az olduğu ülkelerin başında Japonya gelmektedir. Toplam kaybın düşük bir oranda gerçekleşmesi sonucu insani gelişme sıralamasında

19. sırada yer alan Japonya 16 basamak yükselerek 3. sıraya yerleşmiştir. İGE değeri 0,800 olan Kazakistan'ın insani gelişim endeks değeri 0,800'dür, Bu değerin %7.9 unu eşitsizlik nedeniyle kaybeden Kazakistan, insani gelişim dağılımındaki eşitsizlikten arındırılmış endeks değeri 0,737 olarak gerçekleşmiştir. Düşük gelir kaybı Kazakistan'ı HDI sıralamasından 6 puan öne yerleştirmiştir. Brezilya ve Komorlar yüksek oranda kayıp yaşayan ülkeler arasında yer almaktadır. Brezilya'nın eşitsizlik sonucu toplam kaybı %23,9 iken Komorlar'da bu oran %45,3'tür. Komorlar tüm dünya ülkelerinin yer aldığı sıralamada en yüksek toplam kayıp yaşayan ülkedir. Bu durum zaten düşük düzey İGE ye sahip ülkenin 18 puan gerileterek sondan 6.sıraya düşmesine neden olmuştur. Türkiye'nin değeri boyut endekslerinin dağılımındaki eşitsizliğe bağlı olarak yüzde 15,4'lük bir kayıpla 0,669'a gerilemiştir. 2017 yılında insani gelişme sıralamasında 64.sırada yer alan Türkiye'nin 4 basamak gerileyerek 68. sırada yer almasına neden olmuştur.

Şekil 2: Farklı İnsani Gelişme Gruplarında HDI, IHDI ve Eşitsizlik Sonucu Oluşan Kayıp, 2017

Kaynak: Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update

Şekil 2'de farklı insani gelişme düzeyi gösteren grupların ortalama HDI değerleri, sosyo ekonomik gelişmişliğin bireyler arasındaki eşitsizlikçi dağılımı sonucu ortaya çıkan toplam kayıp ve toplam kayıp sonucu oluşan eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme endeks değerleri gösterilmektedir.

Yüksek insani gelişme gösteren ülkelerin ortalama HDI değeri 0,894'tür. Bu kategori içerisinde yer alan ülkelerin eşitsizlik nedeniyle kaybı ortalama yüzde 10,7 ve sonucunda oluşan IHDI değeri 0,799'dur. 0,757 HDI değerine sahip ve yüksek insani gelişme gösteren ülkelerde toplam kayıp %16 olurken bu oran orta düzey ve düşük düzey gelişme gösteren ülkelere sırasıyla %25.1, ve %31.1'dir. Şekil'deki verilerden de görüldüğü üzere gelişmişlik seviyesi düştükçe eşitsizlik sonucu ortaya çıkan toplam kayıp yüzdesi de artış göstermektedir.

2017 yılı verilerine göre, 189 ülkenin yer aldığı insani gelişmişlik sıralamasında, çok yüksek düzey insani gelişme gösteren toplam 59 ülkeden 22'si sosyo ekonomik gelişmişliğin eşitsiz gerçekleşmesi sebebiyle HDI sıralamalarının altında yer almışlardır. Yüksek düzey insani gelişim gösteren 53 ülkenin 19'unda, orta düzey İG'ye sahip 39 ülkenin 18'inde ve düşük düzey insani gelişme gösteren 38 ülkenin 16'sında benzer durum söz konusudur.

5. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ ENDEKSİ (GII)

Hintli İktisatçı Amartya Sen (2004), toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tek başına düşünülmemesi gerektiğini ileri sürmüştür, konunun siyaset, sosyoloji, sağlık, felsefe iktisat gibi alanlarla birlikte ele alınması gerektiğini savunmuştur. Amartya Sen "kapasite yaklaşımı" tezi çerçevesinde kadınların erkeklere göre "kapasite yoksunluğu" içerisinde olduğu ve bu durumun genel olarak kalkınmanın önünde çok büyük engel olduğunu savunmuştur. Sen'e göre temel kapasitelerden yoksunluk,

beslenmede, okuryazarlık oranında, hastalıklarda ve ölümlerde ortaya çıkabilmektedir (Sen, 2004: 150-157).

Toplumsal cinsiyet kadın ve erkek arasındaki farklılıkların ve “kadınlık” ve “erkeklik” rollerinin ortaya koyduğu beklentilerin toplumsal düzlemde nasıl kurgulandığına dikkat çeker. Bu inşa edilmiş “roller” dolayısıyla kadın ve erkek arasında bir “eşitsizlik” durumu kurgulanmaktadır (Ridgeway, 2011: 9). Bu eşitsizliklerin sonucu olarak da toplumsal cinsiyette eşitlik ve toplumsal cinsiyette hakkaniyet kavramları türemiştir. Toplumsal cinsiyette eşitlik (gender equality) fırsatları kullanma, kaynakların ayrılması ve bunların kullanımında, hizmetlere ulaşmada bireylerin cinsiyeti nedeniyle ayrımcılık yapılmamasıdır. Toplumsal cinsiyette hakkaniyet (gender equity) ise sorumlulukların ve kazançların dağılımında kadın ve erkek arasında hakkaniyetin olması durumudur (Akın, 2007: 2-3).

Kadın erkek eşitliği özellikle gelişen dünyada Avrupa Birliğinin temel değerlerinden biridir ve temel haklar şartında da öne çıkarılmıştır. Avrupa Birliği cinsiyet eşitliği ilkesine özel bir önem vermiş ve uluslar arası seviyeden ulusal, bölgesel ve yerel seviyelere doğru yayılmasında kritik rol oynamıştır. Bu amaçla çeşitli politikalar geliştirilip uygulanmıştır (Akman ve Al, 2017: 96). Birleşmiş Milletlerin cinsiyet eşitsizliğini uluslar arası seviyede ölçmek için kullandığı endekslerden cinsiyet eşitsizliği endeksi UNDP tarafından 2010 yılından bu yana yayınlanmaktadır. Cinsiyet eşitsizliği endeksi, gelişmenin cinsiyet bağlamında ele alınması sağlayan, HDI ,GDI'nın eksikliklerini gideren en son geliştirilen ve en yaygın kullanılan önemli bir bileşik endekstir. Yaygın olarak kullanılmasının sebebi ise, endeksin GDI ve GEM'in unsurlarını bir araya getirmesidir. GII, cinsiyete dayalı eşitsizlikleri 3 farklı boyutta ve beş farklı göstergesi ile yansıtır. Üreme sağlığı, güçlendirme ve iş gücü piyasası. Üreme sağlığının bir göstergesi olarak, anne ölüm oranı ve ergen doğurganlık oranı, güçlendirme boyutunun bir göstergesi olarak, her bir cinsiyetin parlamentoda sahip olduğu koltuk oranı, orta ve yüksek öğrenime devam etme seviyeleri ve işgücü piyasasının bir göstergesi olarak kadınların işgücüne katılımlarıdır (UNDP, 2010).

GII, ulusal insani gelişme başarılarının toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından ne derece zarar gördüğünü ortaya çıkarmak ve politika analizi ve savunuculuk çabaları için deneysel zeminler sağlamak üzere tasarlanmıştır. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi UNICEF'in “Dünya Çocuklarının Durumu” belgesinden gelen anne ölüm oranı; BM Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi'nin Dünya Nüfusuna Bakış “ belgesinden sağlanan ergen doğurganlık oranları; Barro-Lee veri dizilerinden sağlanan eğitime devam istatistikleri; Uluslararası Parlamenterler Birliği'nden parlamentoda temsil ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün LABORSTA veri tabanından iş gücü piyasasına katılım da dahil olmak üzere başlıca kamuya açık veri tabanlarından elde edilen verilere dayanmaktadır (UNDP, 2010).

GII, HDI hesaplama yöntemine benzemekle beraber kapsadığı boyutları ve belirtilen boyutlarda oluşan eşitsizlikler nedeniyle HDI da ortaya çıkan kaybı yansıtmaması açısından farklıdır. HDI'dan farklı olarak GII endeks değerindeki artış kazanımların az olduğuna işaret eder. Kadınların ekonomik ve sosyal hayattaki konumunu erkeklere kıyasla ortaya serilen endeks farklı göstergelere verilen ağırlıklarla hesaplanmaktadır. Endeks değeri 0 (sıfır) ile 1 (bir) aralığında değişir, 0 kadın ve erkeğin eşit olduğunu gösterirken 1 değeri iki cinsiyet arasındaki eşitsizliğin en üst noktasını yansıtmaktadır (Human Development Report, 2016).

Tablo 6'da BM tarafından yayınlanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksinin(TCEE) seçilmiş ülkelerde 2017 yılına ait verileri gösterilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda ülkeleri birbirleriyle kıyaslama imkanı tanıyan BM'in veri tabanından elde edilen ve toplam 189 ülkenin yer aldığı üreme sağlığı, kadının güçlenmesi ve ekonomik statü bakımından eşitsizlikler değerlendirildiğinde; belirtilen alanlarda kadın erkek eşitsizliğinin en fazla olduğu ve listenin son sırasında yer alan ülke Yemen'dir. Yemen kadın ve erkek eşitsizliğinde düşük düzey insani gelişme gösteren ülke ortalamalarının bile oldukça gerisinde yer almaktadır. Yemen'de parlamentodaki kadın milletvekili oranı %0.5 iken, eğitimde en az ortaöğrenim görmüş kadınların

oranı %18.7 ile %34.8 olan erkeklerin oranının neredeyse yarısı kadardır. Eğitim alanında kadın erkek arasındaki büyük farklılıklar işgücüne katılım oranında da görülmektedir. Diğer göstergelerdeki cinsiyet uçurumu belirgin olmakla beraber özellikle kadınların çalışma hayatındaki yeri ile ilgili dikkat çekici farklılık göze çarpmaktadır. Öyle ki, erkeklerde işgücüne katılım oranı kadınların oranından neredeyse 12 katı katardır. Ülkelerin cinsiyet eşitsizliğine göre değerlendirilmeye alındığı listede bir çok ülkenin aynı endeks değerine sahip olması, 0.834 puana sahip olan yemeni 160. sıraya yerleştirmiştir.

Tablo 6: Türkiye'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeks Değerlerinin Seçilmiş Ülkeler ve Ülke Gruplarıyla Karşılaştırması, 2017

Ülkeler	TCEE değeri	TCEE sıra	Anne ölüm oranı	Ergen doğurganlık oranı	Kadın Parlamenter Oranı (%)	En az Orta Öğrenim Görmüş Nüfusun Oranı (%)		İş Gücüne Katılım Oranı (%)	
						Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Yemen	0.834	160	385	60.4	0.5	18.7	34.8	6.0	69.6
İsviçre	0.039	1	5	3.0	29.3	96.4	97.2	62.9	74.1
Türkiye	0.317	69	16	25.8	14.6	44.0	66.0	32.4	71.9
Yüksek İGE	0.289	-	38	26.6	22.3	69.5	75.7	55.0	75.5
Avrupa& Orta Asya	0.270	-	24	25.5	20.7	78.4	85.6	45.5	

Not: Anne ölüm oranı her 100.000 canlı doğumdaki anne ölüm sayısı ve ergen doğurganlık oranı 15-19 yaşları arasındaki her 1000 kadının yaptığı doğum sayısı ile ifade edilmektedir.

Kaynak: Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update

Kadın erkek eşitliğinde dünya sıralamasının ilk sırasında yer alan İsviçre 0.039 endeks puanı ile kadınların eşitlik ve güven içinde yaşadığı ülkelerin başında yer almaktadır. İsviçre'de toplumsal cinsiyet eşitliği Avrupa ve Orta Asya ülke ortalamasının bile oldukça üzerinde yer almaktadır. Çok yüksek düzey insani gelişme gösteren ve dünyanın Norveç'ten sonra 2. en yüksek sosyoekonomik gelişmişlik seviyesine sahip İsviçre'de cinsiyet eşitsizliği endeksi 0.039'dur. Ülkede, kadın sağlığının en önemli göstergelerinden üreme sağlığı ve eğitimde kadın erkek eşitliğinin sağlanması konusundaki başarının yanı sıra kadınların işgücü piyasasında geniş fırsatlar yakalayarak ekonomik özerkliklerini kazanma konusunda da oldukça başarılı oldukları görülmektedir. Öyle ki, OECD ülkeleri arasında yapılan daha iyi yaşam endeksi sıralamasında, İsviçre topraklarında yaşayan kadınların hayatlarından en memnun oldukları ülke sıralamasında birinci sırada yerini almıştır.

Türkiye, 2017 endeksinde 0,317'lik bir GII değeriyle 169 ülke arasında 69. sırada yer almıştır. Türkiye'de parlamentodaki kadın milletvekili oranı %14,6'tür. Yetişkin kadınlar arasında en az orta öğrenim görmüş olanların oranı %44 iken, bu oran erkeklerde %66'tır. Her 100.000 canlı doğumda 16 kadın hayatını kaybetmekte ve ergenler arasındaki doğurganlık oranı 15-19 yaşları arasındaki her 1000 kadında 25.8'dir. Kadınların iş gücü piyasasına katılımı %32.4 iken, erkeklerin katılım oranı %71,9 dur. Türkiye 2017 yılında sosyo ekonomik gelişmişlikte her ne kadar yüksek düzey İGE sahip ülke konumunda yer alsada, cinsiyet eşitsizliğinde aynı başarıyı sağlayamamıştır. Türkiye bu değerle yüksek insani gelişme gösteren ülke ortalamasından düşük, orta düzey insani gelişme gösteren ülke ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Türkiye, cinsiyet eşitsizliğinde dünya bölgeleri ile kıyaslandığında Doğu Asya&Pasifik ve Avrupa&Merkezi Asya ülke ortalamalarının altında yer almaktadır. Türkiye'de olduğu gibi, bazı ülkelerin kabul edilebilir ortalama sosyal indikatör değerine sahip olmalarına rağmen cinsiyet eşitsizliği konusundaki eşitsizlikçi yapısı göze çarpmaktadır. Tablo 6'da incelemeye konu olan ülkelerin dışında benzer duruma sahip ülkeler de yer almaktadır. Orta düzey insani gelişme gösteren ancak cinsiyet eşitliği sıralamasında son sıralarda yer alan ülkelere bazıları; 143. sırada yer alan Kongo Cumhuriyeti, 141. sırada yer alan Kamerun ve Swaziland Krallığıdır. Çok yüksek insani gelişme gösteren ülke kategorisinde yer alan ülkelere Arjantin cinsiyet eşitsizliğinde ilk sırada, yüksek insani gelişme

değerine sahip ülkelerden eşitsizliğin en yüksek olduğu ülke Paraguay, orta düzey ve düşük düzey gelişme gösteren ülke kategorisinde yer alan ülkelerin başında eşitsizlik sırasıyla en çok Kongo Cumhuriyeti ve Yemen’de görülmektedir.

6. KÜRESEL TOPLUMSAL CINSİYET UÇURUM RAPORU

1979 yılında Birleşmiş Milletler (BM) genel kurulunda kabul edilen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW), toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile küresel anlamda mücadele için önemli adımlardandır. 1995’te Pekinde gerçekleştirilen BM 4. Dünya Kadın Kongresinde kabul edildiği üzere toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, üye ülkelerin amaçları arasına girmiştir. 2000 yılında yapılan Milenyum zirvesinde ise “toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi”, temel sekiz hedeften birisi olmuştur (Yıldız, 2015: 181).

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) tarafından 2006’dan itibaren yıllık olarak hazırlanan Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurum Raporu (Global Gender Gap Report) ise toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliği rakamlara dönüştürerek ülke göstergelerindeki değişiklik ve ilerlemeleri izleme olanağı sunmaktadır (WEF, 2006: 4). Söz konusu göstergeler, BM’in kullandığı verilere benzer şekilde, ekonomik katılım ve fırsatlar, siyasette güçlenme, eğitim ve sağlığa ulaşım gibi kriterler üzerinden yapılan değerlendirmelere dayalıdır. Raporun temel amacı, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri konusunda dünya çapında farkındalık yaratmak ve bu konuda getirilecek çözümlerin doğuracağı fırsatlara dikkat çekmektir (Adaçay, 2017: 13).

Rapor, kadın ve kız çocuklarının güçlendirilmesi, eğitime ulaşması ve özellikle yeni dünya düzeninin zorluklarıyla baş edebilmeleri için, yeteneklerinin geliştirilerek ortaya çıkarılmasının önemine vurgu yapmaktadır. Bir ülkenin en büyük rekabet gücünün insan yeteneği olduğu temelinden hareketle, kadınların dışarıda bırakılmasının sadece kadınlar açısından değil, tüm ülke açısından büyük bir zarara sebep olduğunu ortaya koymaktadır (Adaçay, 2017: 14). Bu raporlarda ülke sıralamaları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değil, politik, sosyal ve ekonomik gelişmelerin kadın erkek arasındaki uçurumunu göre belirlenmektedir. Kadın erkek uçurumunun azaldığı ülkeler listede ilk sırada yer bulurken, cinsiyet eşitsizliğinin oldukça yüksek olduğu ülkeler son sıralarda yerini almaktadır.

Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu’nda ülkeler, toplumsal cinsiyet uçurumuna göre; “ekonomik katılım ve fırsatlar, eğitime erişim, siyasal güçlenme, sağlık ve hayatta kalabilme” gibi dört temel kriter esas alınarak sıralanmaktadır. Raporda ülkelere 0 ile 1 arasında bir puan verilmekte; puan 1’e yaklaştıkça uçurum kapanmakta, 0’a yaklaştıkça derinleşmektedir (Hobikoğlu, ve Deniz, 2012: 126).

Toplumda kadınların temel hizmetlerden yoksun olması, fırsatlara ve kaynaklara sahip olmada erkeklere oranla eşit olmayan koşullar yaşaması, şiddete uğraması, siyasette ve çalışma yaşamında düşük oranlarda temsil edilmesi cinsiyet ayrımcılığı olarak tanımlanmaktadır (UNDP, 2002: 8). Cinsler arasındaki ayrımın toplum yaşantısında kadının erkeğin gerisinde bırakıldığı bir eşitsizlik sorunu olarak sürdürülüyor olması, yalnız Türkiye’nin sorunu değildir; gelişmiş ülkeler içinde yer almasının önünde önemli bir engeldir. UNDP 2011 Raporu’nda da birçok ülkede kadın ve kız çocuklarının sağlık, eğitim ve işgücü piyasasında ayrımcılığa maruz kaldığı yaygın olarak kabul edilmiştir. Bu durumun kendi özgürlükleri ve başarıya ulaşmalarında olumsuz yansımaları da beraberinde getirdiği belirtilmektedir (UNDP, 2011). Ülkemizde de pek çok alanda ve uygulamada cinsiyetler arası eşitsizliklerin devam ettiği açıktır (Şener ve Demirdilek, 2014: 12). Ancak bu açığın, Türkiye’de oldukça ciddi boyutlara vardığı görülmektedir. Dünya Ekonomik Forumu’nun (WEF) Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu’na (Global Gender Gap Report) göre Türkiye dünyada toplumsal cinsiyet uçurumunun en derin olduğu ülkelerden biridir.

Tablo 7: Türkiye'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Sıralaması, Genel ve Alt Endeks Puanı, 2006-2017

Yıl	Puan	CII Ülke		Ekonomik Katılım		Eğitime Erişim		Sağlık ve Yaşam Puanı		Politik Güçlendirme	
		Sayı	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
2006	0,585	115	105	0,434	106	0,885	92	0,969	85	0,052	96
2007	0,577	128	121	0,431	118	0,854	110	0,971	87	0,052	108
2008	0,585	130	123	0,412	124	0,890	108	0,971	88	0,068	106
2009	0,583	134	129	0,400	130	0,892	110	0,971	93	0,068	107
2010	0,588	134	126	0,386	131	0,912	109	0,976	61	0,077	99
2011	0,595	135	122	0,389	132	0,920	106	0,976	62	0,097	89
2012	0,601	135	124	0,414	129	0,930	108	0,976	62	0,087	98
2013	0,608	136	120	0,427	127	0,943	104	0,976	59	0,087	103
2014	0,618	142	125	0,453	132	0,953	105	0,980	1	0,088	113
2015	0,624	145	130	0,459	131	0,957	105	0,980	1	0,103	105
2016	0,623	144	130	0,464	129	0,958	109	0,980	1	0,090	113
2017	0,625	144	131	0,471	128	0,965	101	0,977	59	0,088	118
2018	0,628	149	130	0,466	131	0,968	106	0,976	67	0,101	113

Kaynak: Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu raporlarından derlenmiştir.

Tablo 7’de, Türkiye’nin toplumsal cinsiyet eşitliği sıralaması, genel ve alt endeks puanı, dünya ekonomik forumunun hazırladığı küresel toplumsal cinsiyet uçurumu (Gender Gap Report) 2006-2018 raporlarından derlenmiştir. Eğitim, ekonomi, sağlık ve politika göstergelerinden oluşan , bu alanlardaki cinsiyet uçurumunu yansıtan ve Türkiye’de toplumsal cinsiyete ilişkin temel veriler incelendiğinde, Türkiye’nin GII puanının 2006-2009 arası dönemde sürekli dalgalanma gösterdiği görülmektedir. Türkiye belirlenen dönem içerisinde cinsiyet uçurumunun en yoğun yaşandığı ilk 13 ülke içerisinde yer almaktadır. 2006 yılında, 115 ülkenin dahil olduğu cinsiyet eşitsizliği sıralamasında 115. sırada; 2007 yılında 128 ülkeden 121. sırada; 2008’de 130 ülkeden 123. ve 2009 yılında toplamda 134 ülkenin yer aldığı cinsiyet eşitsizliği değerlendirmesinde 0.583 endeks değeriyle belirlenen alanlarda kadın erkek eşitsizliğinin en yoğun yaşandığı beşinci ülke olarak yerini almıştır. Eğitim, sağlık, politika ve işgücüne katılım boyutlarından oluşan endeksin 2006-2009 döneminde, özellikle ekonomik katılım puanının sürekli bir düşme eğilimi içerisine girerek kadınların ekonomik katılımında oldukça kötü bir durumda olduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu süreçte yaşanan ekonomik krizlerden, en fazla kadınların etkilendiğinin bir ispatıdır. Diğer boyutlar açısından Türkiye’nin sıralaması kabul edilebilir bir seviyede olmasa da, kadınların işgücüne katılım oranı nispeten daha kötü durumdadır. 2009 yılı sonrası ekonomik katılım puanında giderek az da olsa bir artış görülmekle beraber Türkiye hala son sıralarda yer almaktadır. Öyle ki, 2009 yılı itibariyle Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 26 iken dünya ortalaması yüzde 51,6; Türkiye’de kadınların istihdam oranı yüzde 22,3 iken dünya ortalaması yüzde 48; Türkiye’de kadınların işsizlik oranı yüzde 14,3 iken dünya ortalaması yüzde 7’dir. Türkiye, kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranı açısından dünya ortalamasının ancak yarısı kadar bir oran yakalayabilirken, kadın işsizliğinde dünya ortalamasının iki katı bir orana ulaşmaktadır (Hobikoğlu, ve Deniz , 2012: 127). Kadınların çalışma yaşamı içinde çeşitli düzeylerde ayrımcılığa maruz kalması nitelikli işlerde yer almalarını ya da kariyer yapmalarını engellerken, diğer yandan da daha az eğitilmiş kadınlar daha çok düşük ücretli ve ancak belli alanlarda yoğunlaşmış (hemşirelik, sekreterlik vs.) ya da belli süreli (part-time) işlerde veya kayıt dışı sektörlerde yer almaktadırlar. Bu durum “çalışan yoksullar” yaratmaktadır. Kadınlar çalışmalarına rağmen temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar gelir elde edememektedirler (Adaçayı, 2017: 12).

Tüm bu göstergeler içinde en fazla cinsiyetler arası eşitsizliğin “politik ya da siyasi güçlülük” yönünde olduğu görülmektedir. Türkiye’de, meclisteki kadın milletvekillerinin oranı 1991 yılında %1.3 iken 2013 yılında bu oran %14.41 olmuştur. Fakat, bu sayı 550 üyelik bir meclis için hala çok düşüktür. Kadınların siyasi arenada söz sahibi olmadıkları, yeterince temsil edilmedikleri açıktır.

2009 sonrası GII endeksinde giderek meydana gelen iyileşme eğitim ve sağlık endekslerindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Zira, puan artışının sürekli olduğu alanlar eğitim ve sağlık alanıdır. Kadın erkek arası uçurumun özellikle sağlık ve eğitime erişim alanındaki iyileşmeye bağlı olarak kapanma eğilimine girdiği tablodan görülmektedir. 2010'da 0.912 olan eğitim puanı, 2011'de 0.920, 2012'de 0.930, 2013'te 0.943, 2014'te 0.953, 2015'te 0.957; 2016, 2017 ve 2018'de sırasıyla, 0.958, 0.965 ve 0.968 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye 2018 Küresel cinsiyet uçurumu raporuna göre, 149 ülke arasından 106. sırada yer almaktadır.

Sağlık boyutu ise Türkiye'nin diğer boyutlara kıyasla cinsiyet ayrımının en az görüldüğü alandır. Endeks değeri belirli dönemlerde sabit kalsa da, belirli bir dönemden sonra artış eğilimine girmiştir. 2010, 2011 ve 2012'de 0.976 endeks değeriyle 135 ülke arasından 62.sırada yer alan Türkiye'nin 2014,2015 ve 2016 'da 1 tam puan üzerinden 0.980 puan alarak bu alanda neredeyse eşitsizliği kapatmıştır.

2018 Küresel Toplumsal cinsiyet eşitsizliği raporuna göre, Türkiye, 149 ülke arasından 130 sırada yerini almıştır. Türkiye bir önceki yıla göre işgücü piyasasında kadın katılımının düşüşe geçmesine ve sağlık alanında meydana gelen bir azalmaya rağmen eğitim ve politik güçlendirme alanında cinsiyet eşitsizliğini kapatarak 2017'de 0.625 olan CII puanının 0.628'e çıkarabilmiştir. Türkiye bu değerle, 149 ülke arasından 19 ülkeyi gerisinde bırakabilmiştir. Türkiye'nin gerisinde kalan ülkeler; Fildişi Sahili, Bahreyn, Nijerya, Togo, Mısır, Moritanya, Fas, Ürdün, Umman Sultanlığı, Lübnan, Suudi Arabistan, İran, Mali, Kongo, Çad, Suriye, Irak, Pakistan ve Yemen'dir.

Türkiye 149 ülke arasından, kadınların işgücüne katılımında 131.sırada, eğitimde 106.sırada, sağlıkta 67.sırada ve politik katılımında 113. Sırada yer almıştır. WEF 2018 raporuna göre, 144 ülkenin yer aldığı cinsiyet uçurumu raporunda listenin ilk sırasında İzlanda, son sırasında Ürdün yer almaktadır.

7. SONUÇ

Türkiye, 2017 insani gelişme endeksi sıralamasında 189 ülke arasından 0,791 İGE puanı ile 64. sırada yüksek düzeyde insani gelişim gösteren ülke sınıfına girerek, 0,771 olan Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin insani gelişme ortalamasının üzerinde yer almıştır. Türkiye, 1990 yılında 0.579, 2000 yılında 0.655, 2010'da 0.734, 2012'de 0.760, 2014'te 0.778, 2015, 2016 ve 2017'de sırasıyla 0.783, 0.787 ve 0.791 endeks değeriyle insani gelişme göstermiştir. Türkiye'de 1990-2017 arasında beklenen yaşam süresi 11,7 yıl, ortalama öğrenim süresi 3,5 yıl ve beklenen öğrenim süresi 6,3 yıl artmış, ülkede kişi başına gayrisafı milli hasıla aynı dönemde yaklaşık yüzde 121,2 yükselmiştir. Türkiye, 1990-2017 dönemde insani gelişme endeksinde %1.26 oranında artış göstermesine rağmen, gelişmenin kadın-erkek arasındaki eşitlikçi yönüyle sağlanması bakımından aynı başarıyı sağlayamamıştır. Öyle ki, sosyo ekonomik gelişmişlikte 64. sırada yer alan ve yüksek düzey insani gelişme gösteren Türkiye'de GDI değeri 0,922'dir. 2017 yılı verileri kadın ve erkeklerde ayrı ayrı değerlendirildiğinde, Türkiye'de kadınlarda doğumda yaşam beklentisi, 79.2 yıl, erkeklerde 72.8 yıl; beklenen okullaşma yılı kadınlarda 14.7 yıl erkeklerde 15.7 yıl; ortalama okullaşma yılı kadınlarda 7.1 yıl, erkeklerde 8.8 yıl; kişi başına düşen gelir kadınlarda 15.576 (SGP dolar) iken bu rakam erkeklerde 34.313 (SGP dolar)'dır. Türkiye'de, cinsiyete bağlı gelişme endeks sıralamasının gerilerde yer alması cinsiyetler arasında büyük bir ayırım olduğunun ve kadınların eşitsizliğe uğradığını göstermektedir.

Türkiye, 2017 endeksinde 0,317'lik bir GII değeriyle 169 ülke arasında 69. sırada yer almıştır. Türkiye'de parlamentodaki kadın milletvekili oranı %14,6'tür. Yetişkin kadınlar arasında en az orta öğrenim görmüş olanların oranı %44 iken, bu oran erkeklerde %66'tır. Her 100.000 canlı doğumda 16 kadın hayatını kaybetmekte ve ergenler arasındaki doğurganlık oranı 15-19 yaşları arasındaki her 1000 kadında 25.8'dir. Kadınların iş gücü piyasasına katılımı %32.4 iken, erkeklerin katılım oranı %71,9 dur. Türkiye 2017 yılında sosyo ekonomik gelişmişlikte her ne kadar yüksek düzey İGE sahip ülke konumunda yer alsada da, gelişmenin cinsiyet eşitliği çerçevesinde sağlanması bakımından dünya sıralamasında gerilerde yer almıştır. Türkiye bu değerle yüksek insani gelişme gösteren ülke ortalamasından düşük, orta düzey insani gelişme

gösteren ülke ortalamasının üzerinde, dünya bölgeleri ile kıyaslandığında Doğu Asya&Pasifik ve Avrupa&Merkezi Asya ülke ortalamalarının altında yer almaktadır.

2018 Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Raporu'na göre, Türkiye, 149 ülke arasından 130. sırada yerini almıştır. Türkiye bir önceki yıla göre işgücü piyasasında kadın katılımının düşüşe geçmesine ve sağlık alanında meydana gelen azalmaya rağmen eğitim ve politik güçlendirme alanında cinsiyet eşitsizliğini kapatarak 2017'de 0.625 olan CII puanının 0.628'e çıkarabilmiştir. Türkiye bu değerle, 149 ülke arasından 19 ülkeyi gerisinde bırakabilmiştir. Türkiye'nin gerisinde kalan ülkeler; Fildişi Sahili, Bahreyn, Nijerya, Togo, Mısır, Moritanya, Fas, Ürdün, Umman Sultanlığı, Lübnan, Suudi Arabistan, İran, Mali, Kongo, Çad, Suriye, Irak, Pakistan ve Yemen'dir.

Siyasal, ekonomik, sosyal hayatın her alanında toplumsal cinsiyet meselesi süregelmektedir ve dolayısıyla bu konunun çözüme kavuşturulup, daha çok iyileştirmeler yapılabilmesi için toplumun temelinden bu iyileştirmelere başlanmalıdır. Toplumsal cinsiyet ayrımı meselesinde daha ülkelerin çok yol kat edeceği görülmektedir. İGE değerine en fazla etki eden göstergeler sırasıyla; ortalama okullaşma oranı, beklenen okullaşma oranı, doğuştan yaşam beklentisi ve gelirdir. Gelir insani gelişme için gerekli ancak tek başına yeterli değildir. Dolayısıyla, niceliksel bir kalkınma anlayışından çok niteliksel olarak sosyoekonomik kalkınmayı amaçlayan anlayışın benimsenmesi gerekmektedir. Türkiye dahil İGE değerini yükseltmek isteyen ülkelerin özellikle eğitim ve sağlık alanlarına yatırım yapmaları gerekmektedir. Her ne kadar eğitim ve sağlığa yapılan yatırımlar uzun vadede sonuç veriyor olsa da ülkelerin İGE değerinin yükseltilmesinin önemli yolu olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adaçayı, R. F. (2017). 'Kalkınma Açısından Cinsiyetler Arası Eşitsizlikler ve Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet', *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 2(1): 1-12
- Akman, Ö.& Al, A. (2017). 'Gelişmişlik Endeksleri Dışında Hindistan'ın Uluslararası Politik Ekonomideki Yeri', *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2):96.
- Akın, A. (2007), "Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ve Sağlık", *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26 (2): 1-9.
- Arın, T. (2004). *İnsani Gelişme ve Toplumsal Cinsiyet Gelişme Endeksi*, Prof. Dr. Necla Arat'a Armağan, İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği, Beta Yayınları. İstanbul.
- Çalışkan, Ş. (2010). 'Türkiye'de Beşeri Sermaye Harcamaları ve İnsani Gelişmişlik', *İş,Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 12(1):13.
- Dahlin, B.G. (2002), "The Impact of Education on Economic Growth Theory, Findings and Policy Implications", <http://www.duke.edu>.
- Deniz H. M. & Hobikoğlu H. E. (2012). International Conference on Eurasian Economies,
- Günsoy, G. (2001). 'İnsani Gelişme Kavramı Çerçevesinde Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme', *Afyon Kocatepe Üniversitesi Dergisi*, 3(1): 219.
- Ridgeway, C. L. (2011), *Framed by Gender*, İngiltere: Oxford University Press.
- Sen A. (2004), *Özgürlükle Kalkınma*, (Çev. Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Şener, Ü. & Demirdirek, H. (2014). '81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi', *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, <http://www.tepav.org.tr/tr>.
- Sen, A.K (1999). *Development As Freedom*. Anchor Books, New York.
- UNDP (2010), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, *Human Development Report*.
- UNDP (2011), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, *Human Development Report*.
- UNDP (2016), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, *Human Development Report*.
- UNDP (2018), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, *Human Development Office, 2018*
- WEF (2006), World Economic Forum, *Global Gender Gap Report*
- Yıldız, F.F. (2015). *Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurum Raporu ve İş'te Eşitlik Platformu Analizleri, Türkiye İçin Değerlendirmeler* (Editor: Gülseren Ağrıdağ), Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana